

Лекція 3. Теорія дії та соціальні системи Т.Парсонса

1. Теоретичні джерела парсонівської концепції соціальної дії, поняття системи дії, мотиваційна структура дії.

Відомий американський соціолог *Толкотт Парсонс* – засновник досить впливової структурно-функціональної школи. Його теоретична система орієнтована на синтез усього цінного, створеного в соціальних науках, а теоретичні пошуки полягали в новому підході до з'ясування соціологічної теорії.

Толкотт Парсонс поклав початок нового підходу до творчої спадщини в соціології, прагнув синтезувати різні концепції. При формуванні соціологічної теорії Толкотт Парсонс дотримувався позиції аналітичного реалізму, починав виклад теорії, насамперед, з розробки понять, абстрагованих від складної і різноманітної емпіричної дійсності, але здатних виділити найістотніші, найважливіші риси існуючого світу.

Найзнаменитіша і основна його робота – *«Теорія дії»*, фундаментальна теоретична побудова, що пояснювала найзагальніші соціальні процеси.

Парсонсу належить велика кількість робіт з теоретичної соціології, і навіть по емпіричному дослідженню соціальної стратифікації, соціології професій та інших.

Концепції, що розвиває Парсонс, групуються у двох напрямках: 1) спроба розробити теоретичну схему «соціальної поведінки» у межах теорії соціальної дії, у якій психологізував соціологічні проблеми; 2) розробка загальнометодологічних принципів, і понятійного апарату соціології.

Загальна теорія дії являє собою понятійні рамки, пов'язану схему понять, вихідним пунктом яких є дії людей.

Розглянемо основні поняття теорії Парсонса.

Розвиваючи теорію соціальної дії, Т. Парсонс виходив із загальнішого поняття дії. Т. Парсонс визначає дію так: *«Дія – це деякий процес у системі «суб'єкт дії – ситуація», що має мотиваційне значення для діючого індивіда або – у випадку колективу – для складових його індивідів»*.

!*ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!* *Поняття соціальної дії припускає мотив, який може бути наявним або прихованим.*

Вихідним пунктом його теоретичної моделі соціальної дії виступає **схема елементарної соціальної дії**, структуру якого утворюють:

1) діючі особи; 2) ситуація; 3) умови, що включають у себе ціль дії і нормативні розпорядження.

Крім того, вся сукупність соціальних дій описується Парсонсом за допомогою п'яти «типових змінних дій», кожна з яких вимагає ціннісного вибору.

Перший тип — *«універсалізм-партикуляризм»* — де вибір між поведінкою індивіда здійснюється відповідно до загального правила чи відповідно до орієнтації на специфіку ситуації.

Другий тип — *«досягнення–розпорядження»* — орієнтує діючих осіб на соціальні характеристики іншого індивіда (професія, статус) або ж на особистісні якості (стать, вік і т.п.).

Третій тип — *«афективність–нейтральність»* — містить альтернативу орієнтації дій на нагальні потреби індивіда чи на віддалені і важливі його потреби.

Четвертий тип — «специфічність–дифузність» — містить орієнтацію дії індивіда на специфічні або на загальні характеристики ситуації.

П'ятий тип — «орієнтація на себе — орієнтація на колектив» — відповідно направляє дії індивіда в особистих чи загальних інтересах.

Т. Парсонс розглядав категорію «**мотивації**» у контексті концепції соціальної інтеграції, акцентуючи увагу на соціокультурному змісті цього поняття. Він вважав, що **мотиви** – це людські збудження за певних ситуацій чи обставин, а функція мотиваційної орієнтації полягає в організації різних вчинків діючого суб'єкта у єдиний процес соціальної дії. На його думку, ціннісна орієнтація, яка є основою мотивації, полягає у виборі нормативних стандартів, які відповідають особливостям соціокультурного середовища, у межах якого виникає соціальна дія. Отже, цей аспект трактування дуже важливий у дослідженні мотивації протесаної поведінки саме тоді, коли йдеться про регуляцію та саморегуляцію цієї поведінки і збалансованість інтересів конфліктуючих сторін. Таким чином, при визначенні мотивації соціальної поведінки наголос робиться на соціологічному її розумінні (вивчення найрозповсюдженіших у суспільстві типів мотивів соціальної поведінки, різних її типів).

Процес мотивації за Т. Парсонсом можна визначити за такою схемою:

Потреба-установка + ціннісні орієнтації + нормативні стандарти = дія (або бездіяльність)

2. Особиста, соціальна та культурна системи, ціннісна орієнтація соціальної дії

Концептуальні ідеї Т. Парсонса знайшли розвиток у сучасному мотиваційному соціологічному підході нормативної поведінки, основа якого полягає у необхідності використання та дотримання соціальних норм, стандартів, правил членами суспільства.

!ЗВЕРНІТЬ УВАГУ! Аналіз соціальної системи Толкотт Парсонс здійснює у відриві від проблеми її походження, визначає як складову частину загальної системи дій. Іншими складовими частинами загальної системи **дій є система культури, система особистості та система поведінкового організму.**

Соціальна система – система дій з одним або більшим числом діячів (індивідами або колективами), причому для кожного діяча ситуація визначається існуванням інших діячів і відбуваються взаємозалежні дії, які «концентруються» залежно від того, наскільки велике згода щодо загальних цілей, цінностей, нормативних і когнітивних очікувань.

У соціальній системі може здійснюватися як незалежна, так домовлена дія, у якій згода залежить від колективної цільової орієнтації або спільних цінностей, очікувань. Про людину можна сказати, що вона має «спільні цінності» з іншими, якщо вона:

- або бажає, щоб група, до якої вона і ці «інші» належать, здійснила якісь групові цілі, що бажані також і для інших;
- або вона цінує конформність по відношенню до тих вимог, які пред'являються «іншими».

Система особистості – система, що складається із сукупності дій індивідуального діяча, причому дії індивіда визначаються структурою його потреб і організацією цілей і цінностей. Це система, що забезпечує взаємопов'язаність дій від слухного актора. Дії актора організовані в структуру за допомогою диспозиції потреб. Оскільки дії безлічі акторів не можуть оцінюватися як випадкові, але повинні бути організовані на підставі сумісності та

інтеграції, то і дії окремого актора визначаються сумісністю та інтеграцією з діями інших акторів. Точно так само, як цілі або норми, які актор всередині соціальної системи повинен здійснювати, отримують сприяння або обмеження з боку цілей і норм, здійснюваних або дотримуваних іншими акторами, мети або норми, включені в окремі дії окремого актора, отримують під тримку або опір інших акторів, а також інших цілей і норм того ж самого актора.

Система культури – організація цінностей, норм і символів, які визначають дії діячів; це не емпірична система, як особистість або соціальна система, а якась абстракція їхніх елементів; зразки культури складаються із взаємозалежних елементів, які творять системи цінностей, системи вірувань і системи символів. Вони інституціоналізовані в соціальних системах і інтерналізовані в системах особистості. Вона формується не за допомогою взаємодії і не за допомогою організації дій окремого актора (як такого), а за допомогою організації цінностей, норм і символів, якими керується при виборі актором, і які змінюють види взаємодії, можливі для даного актора.

Особистість, соціальна система й система культури являє собою перспективу й об'єкт соціологічного аналізу. У центрі цього перебуває орієнтація діячів – емпіричних систем дії, це можуть бути індивіди й групи, у ситуації, що охоплює велику кількість учасників. Понятійна схема займається зв'язками між «складовими частинами» дії в інтерактивній ситуації, що виникають структурами й процесами.

Для діячів ситуація складається з «об'єктів орієнтації», які можна розділити на:

- 1) соціальні об'єкти;
- 2) фізичні об'єкти. Являють собою засоби й умови для дії, соціальними об'єктами можуть бути індивіди й колективи;
- 3) культурні об'єкти. Є символічними елементами культурної традиції: ідеї й системи вірувань, символи, ціннісні подання, які мають регулярність і сталість. Дії включають мотиваційний компонент, тобто діяч завжди відносить ситуацію зі своїми власними потребами й цілями. Діяч хоче в ситуації одержати «нагороду».

Будь-яка соціальна система повинна справлятися з чотирма комплексами проблем:

1) проблемою раціональної організації та розподілу своїх (природних), людських (персонал) і культурних ресурсів певними способами, щоб домогтися цілей системи. Ці функціональні вимоги відомі як проблеми адаптації, вирішення яких закладено у економічної діяльності;

2) проблемою визначення основні цілі й підтримки процесу її досягнення (проблема цілеорієнтації);

3) проблемою збереження солідарності (проблема інтеграції).

Друге й третє вимоги висуває культурна система, головне завдання якої є легітимація нормативного порядку соціальної системи. Проблема цілеорієнтації задовольняється політичними видами діяльності. Проблему інтеграції допомагає розв'язати релігійна діяльність чи його функціональні альтернативи – різні секулярні ідеології й т. п.

4) Проблемою підтримки мотивацій діячів у виконанні ними необхідних соціальних ролей і усунення прихованих напруг у системі особистісної мотивації (так звана проблема латентності таких). Проблема вирішується сім'єю, яка проводить первинну соціалізацію,

вибудовуючи вимоги соціальної системи в особистісну структуру діяча, і підтримує емоційну задоволеність своїх членів.

3. Адаптація, інтеграція, відтворення структури і зняття напруги

Т. Парсонс вважав, що для всіх систем існує інваріантний набір функцій, навіть сформував свою *знамениту схему AGIL*:

A (adaptation) – адаптація

G (goal attainment) – ціледосягнення

I (integration) – інтеграція

L (latency) – підтримка латентного зразка

Функція – сукупність дій, спрямованих на задоволення потреби або потреб системи.

1. Адаптація (A): система повинна справлятися з носять випадковий характер вимог зовнішнього середовища. Вона повинна адаптуватися до зовнішнього середовища і пристосовувати середовище до своїх потреб.

2. Ціледосягнення (G): система повинна вміти визначати свої первинні цілі і досягати їх.

3. Інтеграція (I): система повинна координувати взаємини своїх елементів. Вона повинна управляти відносинами трьох інших функціональних імперативів (AGL).

4. Латентна (L) - підтримка ціннісного зразка: систем повинна жити, підтримувати і відновлювати як мотивацію індивідів, так і культурні зразки, створюють і підтримують мотивацію.

Біологічний фактор (організм) виконує функцію адаптації; особистісний фактор – функцію цілепокладання; соціальний фактор – функцію інтеграції; культурний фактор виконує функцію підтримки зразка.

У свою чергу, соціальний фактор містить чотири підсистеми:

1) економічна: виконує функцію адаптації до природного оточення;

2) політична: виконує функцію цілепокладання, включаючи всі форми прийняття рішень, стандартизацію цілей і мобілізацію ресурсів на їхнє досягнення;

3) соціальна: виконує функцію інтеграції, включаючи всі інститути соціального контролю від законів до неформальних правил;

4) підсистема соціалізації: виконує функцію підтримки зразка, включаючи людину, в існуючі культурні системи.

4. Природа соціальних змін. Соціальна диференціація

В останнє десятиліття своєї творчості Т. Парсонс дедалі більше цікавиться проблематикою соціальних змін. Роздуми Т. Парсонса про соціальну зміну охоплюють чотири групи проблем: соціальної рівноваги, структурної зміни, структурної диференціації і соціальної еволюції. Еволюція в розумінні американського соціолога досить близька до класичної її версії і полягає в підвищенні адаптаційної здатності суспільства. До цього ведуть два процеси: диференціація та інтеграція. *Диференціація* означає виникнення й утвердження нових функцій і відповідних їм нових ролей і груп. Це, у свою чергу, породжує проблеми координації, які мають бути вирішені завдяки створенню нових систем цінностей,

пристосованих до нових, складніших відносин. Зростаюча складність соціальної структури потребує, щоб культурні взірці ставали загальнішими. Процес *інтеграції* — це вироблення адекватних засобів соціального контролю.

Т. Парсонс виокремлює *три фази еволюції*, беручи до уваги різні ступені адаптаційної здатності та форми соціального контролю, а саме примітивну, перехідну та сучасну.

На противагу «соціальній системі», де він особливо підкреслював проблему інтеграції соціальних систем і особистості, у своїй еволюційній моделі Парсонс звертає увагу на диференціацію поміж і всередині культурної і соціальної систем, а також на інтегративні проблеми, що зрештою виникали між суспільством і культурою в міру того, як кожна з цих систем ставала дедалі диференційованішою і водночас більше відокремлювалася від інших систем.

!ЗВЕРНІТЬ УВАГУ! Взагалі еволюція суспільств відбувається під знаком зміцнення культури, підвищення значення і ролі її у збереженні, розвитку та переданні різноманітних інституціональних взірців.

Розвиток суспільства, за Т. Парсонсом, носить еволюційний характер і описується за допомогою категорій «диференціація» і «інтеграція». Диференціація — це неминуче виникаюча і прогресивно зростаюча неоднорідність усередині системи. Інтеграція — це зростання цілісності системи завдяки появі і зміцненню нових взаємодоповнюючих зв'язків і координації між частинами.

Т. Парсонс розрізняє три типи суспільств:

- примітивний, у якому диференціацію виражено незначно;
- проміжний, пов'язаний з появою писемності, соціального розшарування, виділення культури в самостійну сферу людської діяльності;
- сучасний, характерною рисою якого є відділення правової системи від релігійної, формування адміністративної бюрократії, ринкової економіки і демократичної виборчої системи.

Крок у бік *синтезу системного підходу* і еволюціоналізму був зроблений Парсонсом у статті «Еволюційні універсалиї в суспільстві», в якій він звернувся до спочатку відкидав їм еволюційної схемою Г. Спенсера. У статті він спробував дати відповідь тим критикам; які звинувачували структурний функціоналізм у нездатності пояснити соціальні зміни в сучасному суспільстві.

У цілому структурно-функціональна соціологія Т. Парсонса є послідовною і докладно розробленою теоретичною системою. Інтерес до соціології видатного американського теоретика не вгасає й досі. І причиною цього є зміст соціологічних ідей Парсонса, а також високий евристичний потенціал їх, що дає змогу знаходити раціональні відповіді на численні питання сьогодення.